

УДК 376(477.46)

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-1\(208\)-71-80](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-1(208)-71-80)

ШПАК ВАЛЕНТИНА ПАВЛІВНА,

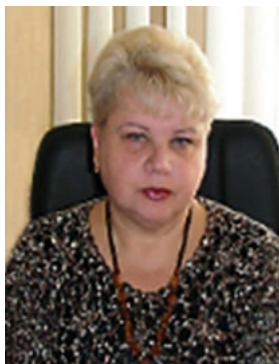
докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри початкової освіти,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

Shpak Valentina,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Primary Education,
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

E-mail: shpakvalentina64@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0913-6150>

НІНОВА ТЕТЯНА СТЕПАНІВНА,

кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри початкової освіти,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

Ninova Tetyana,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Primary Education,
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

E-mail: ninova@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7499-6862>

СУЧАСНИЙ СТАН СИСТЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ ЧЕРКАЩИНИ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

- A** В умовах реформування вітчизняної освітньої системи, що нині ускладняються воєнним станом, наслідками збройного нападу та агресії зі сторони сусідньої держави, невпинно зростає кількість дітей, особливі освітні потреби яких спричинені інвалідністю, психічними травмами та іншими негативними впливами зовнішнього середовища. Для забезпечення максимально комфортних умов навчання і виховання таких дітей утворюються інклюзивні класи. Оскільки мета статті полягає в популяризації здобутків і виокремленні перспектив розвитку системи закладів спеціальної освіти Черкащини, головну увагу приділено досвіду корекційно-розвиткової роботи, що накопичений у регіоні та може бути популяризований в інших вітчизняних закладах спеціальної освіти. Діяльність цих закладів не треба сприймати як альтернативу інклюзивному навчанню, але необхідно брати до уваги переваги спеціальної освіти дітей із порушеннями психофізичного розвитку.

Ключові слова: інклюзивне навчання; спеціальна освіта; навчально-реабілітаційні центри; спеціальні школи; корекційно-розвиткова робота; діти з особливими освітніми потребами

THE CURRENT STATE OF THE SPECIAL EDUCATION SYSTEM OF CHERKASSY REGION: EXPERIENCE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

- S** In the conditions of the reform of the national education system, which is currently complicated by the state of war, the consequences of an armed attack and aggression from a neighboring state, the number of special children is constantly growing. Their special educational needs are caused by disabilities, mental trauma, and other negative environmental influences. To ensure the most comfortable conditions for learning and raising such children, corrective and developmental work is planned in accordance with the individual development plan. This can be done in a mass school through the formation of inclusive classes or in the system of special education.

Since the article popularized the experience and highlights the prospects for developing the system of special education institutions in the Cherkassy region, the main attention is paid to the experience of correctional and development work that has been accumulated in the region and can be popularized in other domestic special education institutions. The activities of these institutions should not be perceived as an alternative to inclusive education, but it is necessary to consider the advantages of special education for children with psychophysical development disorders. The system of special education of the region is presented through the analysis of the experience of special schools and educational rehabilitation centers of the region. In them, teams of specialists interact harmoniously: pedagogical workers, doctors, nurses, special education teachers, speech therapists, practical psychologists, social pedagogues, and rehabilitators.

Key words: inclusive education; special education; training and rehabilitation centers; special schools; corrective and developmental work; children with special educational needs

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

Умови воєнного стану, у яких опинилася наша країна протягом останнього року, загострюють проблему освіти тих категорій дітей, яких прийнято називати дітьми з особливими освітніми потребами (далі – з ООП). Численність таких дітей шкільного віку невпинно зростає, що посилює увагу не лише до традиційних форм, які склалися у вітчизняній освітній системі, як-от інституційна (очна, денна, вечірня; заочна, дистанційна, мережева) та індивідуальна (екстернат, сімейна або домашня форма, педагогічний патронаж). Протягом останніх років виразно простежується тенденція щодо створення інклюзивних класів у масовій школі, що пояснюється прагненням батьків або осіб, які їх замінюють, до включення дітей з ООП у середовище однолітків, психофізичний розвиток яких відповідає нормі. На цьому фоні нівелюється роль закладів спеціальної освіти, умови перебування в яких якісно відрізняються від інклюзивного середовища закладів загальної середньої освіти (далі – ЗСГО).

Посилення роботи щодо розвитку інклюзивної освіти для дітей з ООП підтверджено офіційними даними Черкаської ОДА, згідно з якими (станом на 2021/2022 н. р.) у місті та області організацію інклюзивного навчання забезпечують 281 заклад освіти, з яких 203 ЗСГО і 78 ЗДО. У цих закладах функціонують 496 класів і 121 дошкільна група, завдяки чому інклюзивним навчання і виховання охоплено 876 дітей з ООП, зокрема, 635 учнів ЗСГО і 241 вихованець ЗДО. Також на базі ЗСГО № 6, № 8, № 32 і № 3 м. Черкаси започатковано і функціонують 8 спеціальних (інтегрованих) класів для 101 дитини з ООП [7]. Щоб забезпечити рівний доступ до якісної освіти в 15 ЗСГО обладнано пандуси, у 4 – вбиральні для дітей із ООП.

Із метою забезпечення інклюзивного освітнього простору дітям з ООП у закладах загальної середньої та дошкільної освіти введено 455 посад асистента вчителя і 107 – асистента вихователя. У кожному з таких закладів задля створення необхідних умов комфортного й ефективного навчання дітей з ООП, розвитку в них м'яких соціальних навичок (soft skills), розширення доступу до медіаресурсів обладнано 133 ресурсних кімнати.

Загалом у Черкаській області функціонує 25 інклюзивно-ресурсних центрів (далі – ІРЦ) і обласний ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти при КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних

працівників Черкаської обласної ради», який здійснює методичний і аналітичний супровід діяльності ІРЦ області, аналізує кадрові дані щодо фахівців, які надають кваліфіковані психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги дітям з ООП, забезпечує підвищення професійної кваліфікації педагогічних працівників ІРЦ та інклюзивних класів (груп) закладів освіти. Найбільш територіально відділені ІРЦ Черкаської, Канівської, Городищенської, Тальнівської, Маньківської, Монастирищенської та Кам'янської територіальних громад мають власний автомобільний транспортний засіб спеціального призначення, що обладнаний для проведення комплексного оцінювання і кваліфікованого системного супроводу всіх категорій дітей з ООП, які проживають у віддалених населених пунктах і мікрорайонах [7].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій, на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття.

Питанням інклюзивного навчання присвячено науковий доробок М. Гриньової, О. Губарь, О. Кас'яненко, А. Колупаєвої, Н. Лалак, З. Ленів, О. Нагорної, Ю. Носенко, Т. Пацай, І. Садової, Т. Сак, З. Шевців та інших дослідників. На розроблення проблематики спеціальної освіти спрямовують свій науковий пошук В. Гладуш, Г. Мерсіянова, М. Назарова, Н. Пахомова, В. Синьов, Є. Синьова, В. Шевцов, В. Шевченко, М. Шеремет та інші вчені. Оскільки останнім часом більше уваги приділено різним аспектам інклюзивного навчання, виникає враження, нібито саме ця форма є найприйнятнішою і користується попитом серед батьків дітей з ООП.

У той самий час, вивчення досвіду діяльності закладів спеціальної освіти регіону підтверджує, що найоптимальніші умови для освіти, виховання і розвитку дітей із різними психофізичними вадами здатні створювати спеціальні заклади, освітнє середовище яких якнайкраще адаптовано до потреб дітей із порушеннями мовлення, зору, слуху, інтелекту, опорно-рухового апарату. Уважаємо за доцільне докладніше зупинитися на тому внеску, що в сучасних умовах належить спеціальним освітнім закладам, навчально-реабілітаційним центрам Черкащини, у яких злагоджено взаємодіють педагогічні й медичні працівники, вчителі-дефектологи, логопеди, соціальні педагоги, психологи і батьки задля максимально повноцінної соціалізації дітей з ООП в сучасному соціумі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття.

Альтернативною формою надання освітніх, виховних і психологічних послуг у ході корекційно-розвиткової роботи залишаються заклади спеціальної освіти, система яких у м. Черкаси та області охоплює спеціальні школи (Черкаська, Золотоніська, Смілянська, Вільшанська, Михайлівська), навчально-реабілітаційні центри (комунальні заклади Черкаської обласної ради: «Черкаський НРЦ «Країна добра», Черкаський НРЦ, Уманський НРЦ, Корсунь-Шевченківський багатопрофільний НРЦ «Надія», Чигиринський НРЦ). В окремих ЗЗСО як передбачено відкриття спеціальних (інтегрованих) класів для дітей з ООП. Сучасному стану системи спеціальної освіти Черкащини, досвіду і перспективам її розвитку присвячено нашу публікацію.

Мета статті полягає в популяризації досвіду й виокремленні перспектив розвитку системи закладів спеціальної освіти Черкащини.

Викладення основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Огляд діяльності спеціальних закладів освіти Черкащини розпочнемо з КЗ «Черкаська спеціальна школа Черкаської обласної ради» [8], історія створення якого припадає на роки Голодомору 1932–1933 рр., коли виснажені, знедолені, астенозовані хворобами діти розмістилися у притулку, якому згодом надано статус школи-інтернату. Починаючи з 1944 р. цей заклад зазнає реорганізації як школа-інтернат для розумово відсталих дітей № 14, з листопада 1949 р. – школа-інтернат для сліпих дітей № 16. Наказом облвно № 90 від 06.08.1960 р. школу-інтернат для розумово відсталих дітей № 14 переводять у смт Вільшани, а школу-інтернат для сліпих дітей № 16 ліквідовують. Пізніше рішенням облвиконкому № 827 від 26.08.1960 р. у м. Черкаси знову відкривають школу-інтернат для дітей із вадами розвитку [8].

Нині спеціальна школа-інтернат має статус КЗ «Черкаська спеціальна школа Черкаської обласної ради», що забезпечує реалізацію права дітей із порушеннями зору на здобуття повної загальної середньої освіти та дітей із порушеннями інтелектуального розвитку на здобуття базової середньої освіти. У штаті працюють 75 фахівців, серед яких учителі, вихователі та їхні помічники, соціальний педагог, лікарі та медичні сестри, логопед, юрисконсульт і допоміжний персонал.

Головною метою діяльності закладу є забезпечення права дітей із порушеннями зору та інтелектуального розвитку (у т. ч. синдромом Дауна і розладами спектра аутизму) на освіту, відновлення і зміцнення їхнього здоров'я, надання кваліфікованої медико-психолого-педагогічної допомоги, сприяння самовизначенню. Завданнями діяльності закладу передбачено також: забезпечення в освітньому процесі системного психолого-педагогічного супроводу з урахуванням стану здоров'я та особливостей психофізичного розвитку учнів; розвиток природних здіб-

ностей й обдарувань, творчого і критичного мислення учнів, здійснення допрофесійної підготовки і соціалізації; сприяння засвоєнню норм етики і загальнолюдської моралі, міжособистісного спілкування, основ гігієни і здорового способу життя, початкових трудових умінь і навичок; сприяння набуттю ключових компетентностей, запровадження педагогіки партнерства, надання консультацій батькам учнів або іншим законним представникам задля забезпечення їхньої активної участі в освітньому процесі.

Гранична наповнюваність у таких класах чітко регламентована і становить: дітей із зниженим зором, тяжкими порушеннями мовлення і легкими порушеннями інтелектуального розвитку – 12 осіб, дітей із складними порушеннями розвитку, помірними порушеннями інтелектуального розвитку – 6. Клас відкривається за умови наявності понад 50 % граничної наповнюваності класів, при цьому допускається перевищення граничної наповнюваності класу не більше, як на 1 особу. У спеціальній школі передбачено утворення класів-комплектів, а початкова школа забезпечує здобуття початкової освіти учнями одного або різного віку, які можуть бути об'єднані в один або різні класи. Для забезпечення перебування учнів у позаурочний час утворюються виховні групи, які за наповнюваністю відповідають наповненню класів.

У своєму складі спеціальна школа має різні структурні підрозділи, зокрема, інтернат із частковим або повним утриманням учнів. Учні можуть проживати в інтернаті спеціальної школи (крім вихідних, святкових і канікулярних днів) у разі, якщо перебування в дорозі в одну сторону перевищує годину або відсутнє пряме транспортне сполучення, або за протоколом реабілітації передбачено обмеження фізичного навантаження.

Відмітною ознакою спеціальної школи порівняно із ЗЗСО з інклюзивним навчанням є відділення корекційно-розвиткової роботи, що обладнане логопедичним кабінетом, кабінетами для проведення групових занять із ритміки (логоритміки), лікувальної фізкультури, кімнатою для сенсорного розвантаження. На потребу дітей із порушеннями зору додатково функціонують офтальмологічний кабінет із затемненою кімнатою, плеоптичного лікування, для занять із розвитку зорового сприймання, інформаційних ресурсів, що обладнаний комп'ютерними тифлокомплексами зі спеціально адаптованим програмним забезпеченням (для сліпих дітей – тифлокомплекси з брайлівським дисплеєм, для дітей зі зниженим зором – із технічними засобами збільшення) і брайлівським принтером, бібліотекою і читальною залом з книгами, що видані з використанням шрифту Брайля, телесенсорними лупами і аудіокнигами, майданчиком для проведення занять з орієнтування у просторі. Робочі місця у класних кімнатах і дошка додатково обладнані індивідуальним освітленням.

КЗ «Вільшанська спеціальна школа Черкаської обласної ради» [1] призначена для забезпечення права на освіту дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. Заклад

розпочинає свою історію з 01.03.1960 р. відкриттям середньої школи-інтернату, однак відповідно до розпорядження Черкаського облвнв середня школа-інтернат, так і не розпочавши свою роботу, реорганізована у спеціальну школу-інтернат. Для модернізації матеріально-технічної бази проведено капітальний ремонт приміщення швейної майстерні, закуплено нові електричні швейні машинки, обладнано теплицю для повноцінних занять із квітництва. Також створено кабінет соціально-побутового орієнтування з відповідним обладнанням, що дозволяє соціалізувати дітей з ООП. За рахунок спонсорських коштів закуплено інтерактивні дошки, мультимедійні проектори і принтери, акустичну систему, телевізори і спортивні тренажери.

Згідно з п. 24 Статуту, «медичне обслуговування здійснюється медичними працівниками, які входять до штату спеціальної школи, або відповідними закладами охорони здоров'я, на території обслуговування яких розташована спеціальна школа. У разі потреби медичний працівник спеціальної школи надає першу медичну допомогу до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги» [1]. Ще однією відмітною ознакою цього закладу треба уважати те, що «відповідно до особливостей розвитку і стану здоров'я діти з ООП можуть розпочинати здобуття початкової освіти з іншого віку, а тривалість здобуття ними початкової та базової середньої освіти може бути подовжена з доповненням освітньої програми корекційно-розвитковим складником» [там само].

Для надання індивідуальної психолого-педагогічної допомоги і проведення моніторингу динаміки розвитку учнів у Вільшанській спеціальній школі функціонує психолого-педагогічний консиліум, до складу якого входять заступник директора (голова), лікар, корекційний педагог (сурдопедагог, тифлопедагог, логопед), практичний психолог, соціальний педагог, інші педагогічні працівники, у т. ч. вчитель початкових класів і вчитель фізичної культури (лікувальної фізичної культури). Основними функціями консиліуму є «моніторинг динаміки розвитку кожного учня (вихованця) і результатів корекційно-розвиткової роботи, надання рекомендацій щодо зарахування, відрахування і переведення учнів (вихованців), визначення оптимальних умов, форм і методів навчання з урахуванням освітніх потреб здобувачів освіти, надання консультаційної допомоги батькам або іншим законним представникам, педагогічним працівникам із питань організації навчання» [1].

Попри те, що Статуту спеціальних шкіл мають багато спільного, освітній процес у Вільшанській спеціальній школі спрямовується на розвиток особистості учня «шляхом формування та застосування його компетентностей і має корекційну спрямованість. Шляхом індивідуального і диференційованого підходів освітній процес забезпечує корекцію порушень розвитку, засвоєння освітньої програми, розвиток здібностей і подальшу соціалізацію. Корекційно-розвиткові (індивідуальні або групові) заняття

проводяться педагогічними працівниками у другій половині дня з урахуванням особливостей розвитку учнів, а для вихованців дошкільних груп і дітей зі складними порушеннями розвитку проводяться протягом дня» [1].

Специфіка навчання дітей з інтелектуальними порушеннями полягає в тому, що домашні завдання в першому циклі початкової школи (1–2-й класи) не задаються, а письмові домашні завдання у другому циклі початкової школи (3–4-й класи) не є обов'язковими. Домашні завдання в 5–10-х (11-х) класах задаються з урахуванням особливостей психофізичного розвитку учнів (вихованців), педагогічних і санітарно-гігієнічних вимог, а зміст, обсяг і форма виконання домашніх завдань визначаються вчителем.

Заняття з предметів корекційно-розвиткового складника навчального плану (предметно-практичного навчання, лікувальної фізичної культури, ритміки, соціально-побутового орієнтування, розвитку мовлення) в індивідуальній або груповій формі проводяться у другій половині дня відповідно до освітньої програми спеціальної школи. Функційними обов'язками медичних працівників передбачено дотримання рекомендацій закладів охорони здоров'я, у т. ч. фізіотерапія, лікувальна фізична культура із застосуванням відповідного обладнання [1].

Кадровий склад КЗ «Золотоніська спеціальна школа Черкаської обласної ради» [2] утворюють 50 педагогічних працівників зі спеціальною освітою – 14 осіб, вищою – 48, середньою спеціальною – 1, незакінченою – 1. Ці фахівці забезпечують педагогічну корекцію як «складну систему впливів на розумово відсталіх учнів, що в поєднанні з медичною допомогою спрямована на подолання негативних чинників на психічну сферу дітей із порушенням вищої нервової діяльності і заснована на їхніх компенсаторних можливостях, тобто на заміщенні та відновленні порушених функцій, формуванні інших способів дій із опорою на збережені або менш уражені функції» [2].

Порівняно з організацією освітнього процесу в масовій школі для дітей із нормою розвитку в Золотоніській спеціальній школі для дітей із порушенням інтелекту вирішення триєдиного завдання з навчання, виховання і розвитку набуває специфічного корекційного забарвлення у визначенні дидактичної мети, змісту і методів педагогічної діяльності. У цьому контексті правомірно застосовувати терміни «корекційне навчання», «корекційне виховання», «корекційний розвиток».

Діагностика особливостей психофізичного розвитку учнів із порушенням інтелекту, прогнозування результатів їхньої соціальної реабілітації, адаптація навчального матеріалу і способів корекційно-розвиткової роботи відповідно до специфіки інтелектуального порушення і завдань щодо його подолання утворюють специфічну систему освітніх завдань, що надають освітньому процесу корекційної спрямованості. Це пояснює орієнтацію педагогічних працівників не на діагностований дефект чи рівень актуального розвитку, а на потенційні можливості

дитини з порушенням інтелекту, її здібності. Такі порушення позначаються на різних сферах особистості дитини з ООП, тому серед пріоритетних напрямів корекційно-розвиткової роботи переважають корекція порушень пізнавальних психічних процесів, мовленнєвого розвитку, емоційно-вольової сфери, моторики, фізичного розвитку, соціально прийнятної поведінки, здатності до саморегуляції.

Педагогічний колектив Золотоніської спеціальної школи у своїй діяльності керується рекомендаціями, що на початку ХХ ст. виокремлені О. Грабаровим, як-от: оздоровлювальна робота, індивідуальний підхід, структурна простота навчального матеріалу, наочність навчання, праця як основний засіб педагогічної корекції. Пріоритетну роль у цьому процесі відіграє дидактичний принцип свідомості навчання, що дозволяє гармонійно поєднувати усвідомлення дітьми з порушеним інтелектуальним розвитком цілей і завдань освітньої діяльності зі знанням прийомів роботи для досягнення найкращих результатів, здатністю до самоконтролю її результатів на всіх етапах навчання. Також до уваги беруться рекомендації І. Єременка, яким уперше розкрито специфіку роботи олігофренопедагога і розроблено основні вимоги, дотримання яких забезпечує ефективну корекційно-виховну спрямованість навчання дітей із порушеним інтелектом.

У Золотоніській спеціальній школі адаптація змісту освіти до пізнавальних можливостей учнів із порушенням інтелекту спирається на «унаочнення навчання, уповільнення процесу навчання, повторюваність у навчанні та вихованні, включення учнів у діяльність із подолання труднощів і перешкод, індивідуальний і диференційований підходи, спеціальну організацію праці, використання гри в корекційно-розвитковій роботі, включення в цей процес оздоровлення і лікування, дотримання охоронно-педагогічного режиму, залучення учнів до суспільно корисної діяльності» [2]. Педагогічний колектив, упроваджуючи ідеї видатних олігофренопедагогів, продовжує вдосконалювати традиційні методики і розробляти власні корекційні технології задля всебічного розвитку дітей з інтелектуальними вадами.

КЗ «*Михайлівська спеціальна школа Черкаської обласної ради*» [4] вважається одним із найстаріших закладів спеціальної освіти регіону, яким із 20-х років збіглого століття пройдено низку реорганізаційних змін. Уведення до навчальних планів уроків ЛФК і ритміки зумовлено необхідністю корекції порушень фізичного і психічного розвитку учнів, необхідністю формування і розвитку в дітей із мовною патологією рухових здібностей як основи розвитку мовлення, корекції мовленнєвих порушень.

Головна мета занять із ритміки у спеціальній школі полягає в корекції психомоторики розумово відсталих дітей, завдяки чому музика виступає не лише засобом досягнення цієї мети, але й пов'язаних із нею корекційних, оздоровчих, освітніх і виховних завдань. До корекційних

і оздоровчих завдань прийнято відносити виховання правильної постави, ходи, рухової пластики, профілактику плоскостопості, корекцію загальної та дрібної моторики, координації рухів, розвиток моторних функцій і дихання.

Специфіка освітніх завдань передбачає формування рухових умінь і навичок, просторових уявлень, розвиток координації рухів, спритності, сили, витривалості, відчуття ритму, здатності відчувати в музиці, рухах і мовленні ритмічної виразності, вміння сприймати музичні образи і вміти ритмічно рухатися відповідно до певного образу. Виховні завдання спрямовані на виховання в дітей із порушенням інтелекту особистих якостей, почуття колективізму, вміння дотримуватися правил у виконанні ігор і вправ, наполегливості в подоланні перешкод.

У корекційно-розвитковій роботі ритміка відіграє роль системи рухових вправ, що побудовані на основі взаємозв'язку й узгодженості рухів і музики. Вона виступає важливим складником фізичного і художнього виховання, оскільки сприяє гармонійному розвитку в дітей із порушенням інтелекту музичного слуху і пам'яті, виразності рухів, дозволяє ознайомлювати їх із музикою, танцями, піснями, навчає за допомогою рухів передавати характер музичного твору. До змісту корекційно-розвиткової роботи з ритміки входять не лише елементарні рухи (ходіння, біг, оплески, стрибки, притупи), але й більш складні (основні гімнастичні рухи, елементи ритмопластики, танців), музичні ігри і композиції.

Досвід упровадження ритміки в корекційно-розвитковій роботі Михайлівської спеціальної школи впливає не лише на розвиток окремих рухів, але й на особистість дитини з інтелектуальними порушеннями у цілому. Це сприяє розвитку уваги, уміння спрямовувати свої рухи, орієнтуватися в різних ситуаціях, виховує в учнів здатність узгоджувати власні дії з колективними, активізує й організовує партнерську взаємодію всіх учасників освітнього процесу. Багаторічною практикою підтверджено доцільність використання рухів із музичним супроводом, що створюють сприятливе підґрунтя для вдосконалення пізнавальних психічних процесів.

Психомоторика дітей з інтелектуальними порушеннями має специфічні особливості, серед яких заслуговують на увагу відсутність уміння підпорядковувати свої рухи вербальним інструкціям, недостатня диференційованість і координованість рухів, порушення відчуття ритму, незбалансованість темпу рухів, обмежений обсяг активної уваги, її нестійкість, недостатність переключення. Досить чітко виражена обмеженість дрібної моторики пальців рук, напруженість і скутість кистей рук, порушення координації рухів із мовленням.

Виходячи із зазначених особливостей, доцільно вчити дитину з інтелектуальними порушеннями координувати свої окремі, ізольовані рухи, розслаблювати м'язи, виконувати вправи, що спрямовані на певні групи м'язів. Нав-

чанню таких дітей хореографічним постановкам передують робота з прищеплення навичок виразного виконання окремих рухів, що сприяє розвитку вміння контролювати своє тіло, коригувати недоліки просторової спрямованості рухів. Крім того, постановка з учнями танців дозволяє ознайомлювати з їх назвами (гопак, танок, хоровод).

У Михайлівській спеціальній школі вважають доцільним проводити хореографічну розминку на початку заняття з ритміки, поступово повторювати її у вступній і заключній частині заняття залежно від поставлених дидактичних цілей. Позитивні результати дають методичні прийоми, що звернені одночасно до всієї групи дітей або спрямовані на активізацію кожної дитини, зокрема.

Структура уроку ритміки нагадує хвилеподібну амплітуду, що зобов'язує поступово підвищувати навантаження від початку до його другої частини і поступово знімати напруження до кінця уроку. Згідно з навчальним планом заняття з ритміки вводяться у 1–4-х класах по 1 годині на тиждень. На цих заняттях діти з інтелектуальними порушеннями навчаються контролювати темп рухів, запам'ятовувати їх у певній послідовності, уявляти і виконувати рухи за інструкцією вчителя, узгоджувати рухи кінцівок і тулуба. Засвоєння танцювальних рухів дозволяє поєднувати їх у композицію, координувати їх відповідно до відчуття ритму. Ефективність занять із ритміки значною мірою залежить від обладнання кабінету, у якому мають бути музичні інструменти, балетні станки, дзеркала, гімнастичний інвентар, магнітофон та інші прилади.

Корекційно-розвиткові заняття з ЛФК для дітей з інтелектуальними порушеннями також мають свою специфіку, що зумовлена особливостями їхнього психічного розвитку, адже «зниження тону кори головного мозку утруднює розвиток основних рухів, призводить до нерівномірного розвитку сили м'язів, спричиняє скутість у рухових діях і втомлюваність у тривалих статичних позах» [4]. Учитель повинен брати до уваги висновки медичних оглядів учнів і проводити ЛФК з урахуванням стану соматичного здоров'я, особливостей моторного розвитку, структури дефекту і психофізичних можливостей кожного учня. Завданнями такої роботи передбачено зміцнення соматичного здоров'я учнів, формування в них правильної постави, дотримання правил техніки безпеки під час виконання фізичних вправ, ознайомлення учнів із впливом на їхній організм фізичного навантаження і природних чинників загартування, корекцію порушень фізичного розвитку і психомоторики, виховання зацікавленого інтересу в учнів до уроків ЛФК, до систематичних занять фізичними іграми і вправами.

Корекційна спрямованість навчання, виховання і розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями на уроках ЛФК досягається завдяки педагогічним прийомам, що спрямовані на активізацію таких аспектів розумової координації рухової діяльності, як самоконтроль учнями своїх рухів під час виконання вправ за вербальною інструкцією

вчителя, запам'ятовування комбінації цих вправ, диференціація рухів за темпом, напрямом, обсягом, докладними зусиллями, плавністю. У той самий час, ігрові вправи допомагають дітям з інтелектуальними порушеннями засвоювати життєво необхідні рухові вміння, розвивати вольові якості, розширювати комунікативні можливості. Також уроки ЛФК підвищують загальний життєвий тонус даної категорії учнів, сприяють профілактиці ускладнень, що пов'язані з тривалою гіподинамією, формуванню в них рухових компенсаторних механізмів, що допомагає адаптуватися до побутових і соціальних умов.

Педагогічний колектив Михайлівської спеціальної школи дбає про залучення дітей з інтелектуальними порушеннями до елементарної трудової діяльності, формування в них навичок самообслуговування, сприяє соціальній адаптації з опорою на психофізичні можливості до самореалізації в суспільстві.

КЗ «Смілянська спеціальна школа Черкаської обласної ради» відкрита у 1938 р. як школа-інтернат для глухонімих дітей. У 2002 р. рішенням Черкаської облради Смілянську допоміжну школу-інтернат № 8 реорганізують у спеціальну загальноосвітню школу-інтернат м. Сміла, а 13 квітня 2005 р. – у Смілянську спеціальну загальноосвітню школу-інтернат. «Кількість учнів – 109, класів – 10, педагогів – 35, учителів-дефектологів – 10, «вихователів-методистів» – 2, спеціалістів вищої категорії – 9, спеціалістів першої категорії – 15, спеціалістів другої категорії – 2, спеціалістів – 9, звання «старший вчитель» мають 4 особи [5].

КЗ «Корсунь-Шевченківський багатoproфільний НРЦ «Надія» Черкаської обласної ради» організований у 1992 р. як Корсунь-Шевченківська школа-інтернат для дітей із вадами слуху, для яких природний шлях оволодіння вербальним мовленням обмежений, тому спілкування з іншими людьми ускладнене. Звідси одним із пріоритетних завдань стає соціальна адаптація вихованців до середовища людей із нормальним слухом. У 2003 р. школу-інтернат реорганізовано в спеціальну загальноосвітню школу-інтернат для дітей із вадами слуху і відхиленням пізнавального розвитку. Школу-інтернат у 2015 р. перейменовано в КЗ «Корсунь-Шевченківська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів Черкаської обласної ради», а з 1 вересня 2017 р. – реорганізовано в КЗ «Корсунь-Шевченківський багатoproфільний НРЦ «Надія» Черкаської обласної ради» [3].

Наразі в Центрі працює високопрофесійний колектив із 67 педагогічних працівників і 50 осіб обслуговуючого персоналу, а також налічується 19 класів і дві дошкільні групи із загальним контингентом 210 дітей. Центр забезпечує широкий спектр освітньо-реабілітаційних послуг для різних категорій дітей: із тяжкими порушеннями мовлення; тяжкими порушеннями мовлення в поєднанні з розладами спектру аутизму; тяжкими порушеннями мовлення з відхиленням пізнавального розвитку в поєднанні з психорганічним синдромом; тяжкими порушеннями мовлення

в поєднанні з когнітивними і поведінковими розладами; тяжкими порушеннями мовлення в поєднанні з легкими (помірними) порушеннями розумового розвитку, синдромом Дауна; легкими, помірними порушеннями розумового розвитку в поєднанні з тяжкими порушеннями мовлення; порушеннями опорно-рухового апарату в поєднанні з тяжкими системними мовленнєвими порушеннями, відхиленням пізнавального розвитку або розумового розвитку; порушеннями слуху в поєднанні з відхиленням пізнавального розвитку або з порушеннями розумового розвитку; порушеннями слуху в поєднанні з порушеннями мовлення [3].

У структурі Центру діють такі підрозділи: дошкільне відділення зі спеціальними різновіковими групами денного і цілодобового перебування для дітей віком від 3 до 6 (7) років; спеціальна загальноосвітня школа для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку I-III ступенів, із денним або цілодобовим перебуванням учнів, зокрема, початкова школа (1–4-й класи, II ступінь – 5–9 (10) класи, III ступінь – 11–12 класи і реабілітаційне відділення [3]. Заклад працює за 5-денним режимом роботи, але вихованці мають можливість залишатися в ньому й у вихідні дні. Діти знаходяться на неповному державному утриманні, однак право на отримання батьками пенсії на дитину з інвалідністю зберігається.

КЗ «Уманський НРЦ Черкаської обласної ради» за період становлення неодноразово зазнає реорганізації спочатку як дитячий будинок. У 1977 р. старших дітей переведено до школи-інтернату м. Сміла, а на базі Уманської школи-інтернату для глухих дітей відкрито дитячий будинок для глухих дітей [6].

Згодом дитячий будинок для дітей дошкільного віку змішаного компенсаторного типу у 2001 р. переходить у підпорядкування Головного управління освіти та науки Черкаської області. У зв'язку зі зміною ставлення українців до дітей із порушеннями розвитку кількість сиріт поступово зменшується, натомість виникає нагальна потреба в організації виховання дітей, які народились з вадами здоров'я. Тому було прийнято рішення про реорганізацію дитячого будинку для сиріт у навчально-реабілітаційний центр, у якому нині виховуються діти дошкільного і молодшого шкільного віку з дитячим церебральним паралічем, хворобою Дауна, аутистичним спектром і багато інших.

В Уманському НРЦ працюють кваліфіковані педагогічні працівники, вчителі-дефектологи, вчителі-логопеди і вчителі сурдопедагогі, які чітко знають, як допомогти дитині. Такі діагностичні методи, як педагогічне спостереження, індивідуальні бесіди з батьками, робота з вивчення особистості допомагають якнайкраще спланувати роботу фахівців, зробити її ефективнішою. Основними оздоровчими напрямками, за якими працює заклад, є «постійний контроль лікаря-педіатра, медико-профілактичний нагляд, курси протирецидивного лікування з метою підвищення імунітету дитини, профілактика захворювань дихальних

шляхів, фізіотерапевтичні процедури, сеанси ароматерапії, щоденне споживання соків, фруктів» [6].

Виходячи з особливостей психофізичного розвитку вихованців Центр функціонує за такими профілями: 1) для дітей із тяжкими порушеннями мовлення в поєднанні з інтелектуальними порушеннями, відхиленням пізнавального розвитку; 2) для дітей із порушеннями опорно-рухового апарату в поєднанні з тяжкими системними мовленнєвими порушеннями, відхиленням пізнавального розвитку або інтелектуальними порушеннями; 3) для дітей з інтелектуальними порушеннями в поєднанні з тяжкими порушеннями мовлення; 4) для дітей із вадами слуху в поєднанні з відхиленням пізнавального розвитку чи інтелектуальними порушеннями; 5) для дітей із хворобою Дауна і розладами аутичного спектру [6].

У структурі Центру організовано такі підрозділи: 1) дошкільне відділення зі спеціальними групами денного і цілодобового перебування для дітей віком від 2 до 6 (7) років; 2) спеціальна школа (початкова школа) I ступеня з 4-річним терміном навчання. «У складі спеціальної школи (початкової школи) можуть функціонувати класи для дітей із будь-якою інвалідизованою патологією за наявності відповідної навчально-матеріальної бази і кадрового забезпечення. За заявами батьків або осіб, які їх замінюють, діти з тяжкими порушеннями розвитку можуть лише навчатися у спеціальній школі (початковій школі) без проживання в закладі. Відділення корекційно-виховної роботи і розвитку дитини включає сплановану за різними напрямками виховну роботу педагогічного колективу і роботу клубів, студій, гуртків, секцій, що створюються як самим Центром, так і позашкільними установами (на своїй базі і в приміщенні Центру)» [6].

Зазначені структурні підрозділи Центру функціонують з урахуванням вимог чинного законодавства України і затверджуються керівником закладу. Мережа класів (виховних груп) у Центрі комплектується відповідно до нормативів наповнюваності та санітарно-гігієнічних умов. Крім зазначених, у Центрі створюються та функціонують педагогічна рада, методичні об'єднання вчителів і вихователів, психологічна служба. Фахівцем психологічної служби реалізується система заходів із діагностики, психокорекції, консультування дітей для їхньої адаптації та подальшої інтеграції в соціум. Також у Центрі працює служба соціально-педагогічного супроводу сімей дітей із порушеннями психофізичного розвитку, діє консультативний пункт для батьків або осіб, які їх замінюють.

Фахівцями реабілітаційного відділення здійснюється медична, психолого-педагогічна, фізична і соціально-побутова реабілітація, що передбачає надання реабілітаційних послуг згідно з індивідуальною програмою реабілітації дітей із психофізичними вадами, які проживають у сім'ї, за станом здоров'я можуть відвідувати заклад дошкільної чи загальної середньої освіти або навчаються за індивідуальною формою навчання. Діяльність реабілітаційного

відділення Центру передбачає профілактику і реабілітацію основної патології та супутніх захворювань дитячого організму, має комплексний характер і забезпечується комплексом психолого-педагогічних, соціально-побутових, медичних (лікувальних, профілактичних, відновлювальних) і фізіотерапевтичних заходів. Дітям із вадами психофізичного розвитку реабілітаційні послуги надаються безкоштовно. Також у Центрі забезпечують реабілітаційні послуги дітям із вадами психофізичного розвитку, які навчаються в інклюзивних класах (групах) закладів дошкільної та загальної середньої освіти, а також консультативні послуги батькам або особам, які їх замінюють.

«Діти, які отримують у Центрі лише реабілітаційні послуги, реєструються в окремому журналі й утримуються відповідно до чинного законодавства України. Грошове і матеріальне забезпечення відповідає нормам утримання вихованців у спеціальних загальноосвітніх школах. Вихованці дошкільного відділення, спеціальної школи (початкової школи) із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувають на повному державному утриманні та користуються пільгами, установленими законодавством для цієї категорії дітей. Контроль і нагляд за охороною здоров'я та якістю харчування учнів (вихованців) покладається на медичних працівників Центру» [6]. Відносини Центру з юридичними і фізичними особами визначаються укладеними між ними договорами.

КЗ «Черкаський НРЦ «Країна добра Черкаської обласної ради» забезпечує навчання дітей віком від 3 до 18 років за такими нозологіями, як знижений слух, глухота, тяжкі порушення мовлення. Мови організації освітнього процесу – українська і жестова. Контингент вихованців у Центрі налічує 107 дітей віком від 3-х до 18-ти років й охоплює глухих дітей із важкими системними мовленнєвими порушеннями, відхиленням пізнавального розвитку або розумовою відсталістю, дітей зі зниженим слухом, складними вадами розвитку, серед яких переважають ДЦП, розлади спектру аутизму, синдром Вільямса, синдром Дауна. Для повноцінного забезпечення корекційно-розвиткової роботи в Центрі функціонують 2 групи дошкільного відділення, спеціальна загальноосвітня школа-інтернат із психологічною службою, медпунктом, їдальнею на 54 місця і спортивним майданчиком, а також реабілітаційне відділення.

Діапазон послуг, які надають висококваліфіковані фахівці, є доволі широким і включає «корекційно-розвиткову роботу з формування звуковимови, комунікативних навичок, розвитку зв'язного мовлення, корекцію порушень тощо; психокорекційну роботу з розвитку лідерських здібностей, внутрішнього потенціалу, критичного мислення, формування соціальної компетентності; психолого-педагогічний супровід родин, які виховують дітей із порушеннями слуху і мовлення, через консультації психолога, соціального педагога, учителів-дефектологів, провідних сурдопедагогів та інших фахівців м. Черкаси й України;

навчання за програмою загальноосвітнього закладу; розвиток творчих здібностей вихованців шляхом залучення в танцювальні та спортивні секції, розвиток трудових навичок; формування побутових навичок, соціальних комунікацій» [9].

Заклад має сучасну матеріально-технічну і методичну базу, оновлене інформаційно-комп'ютерне забезпечення, зокрема, програмні засоби для повноцінного забезпечення корекційно-розвиткових занять «Світ звуків», «Живий звук», «Видима мова», «Ігри для тигри», «Адаптація ЛОГО», що дозволяє фахівцям Центру працювати за новітніми авторськими методиками. Для всебічного розвитку вихованців і проведення з ними індивідуальних і групових корекційно-відновлювальних занять створено 12 спеціально обладнаних кабінетів інформатики та фізики, біології та хімії, психологічного розвантаження, обслуговуючої та технічної праці, ресурсно-методичний центр, кабінет ЛФК. Задоволенню потреб дітей сприяють спортивна й актова зали, кабінет арт-терапії, бібліотека з читальною залом, фонд якої налічує 4741 найменування [9].

Перевагою Черкаського НРЦ «Країна добра» є можливість цілодобового перебування в ньому дітей, які забезпечуються 5-разовим харчуванням і безкоштовним оздоровленням влітку. Справляє враження те, що навіть після його закінчення триває супровід дитини щодо вступу і подальшого навчання як в Україні, так і за її межами.

Фахівцями Центру вирішуються завдання, що мають пріоритетне значення і спрямовані на «забезпечення права дітей з порушеннями слуху і мовлення, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, на здобуття певного освітнього рівня загальної середньої освіти шляхом спеціально організованого освітнього процесу в комплексі з корекційно-розвитковою роботою і медичною реабілітацією» [9].

У статуті Центру чітко окреслена його місія, що полягає у прагненні «допомогти кожній дитині з особливими потребами усвідомити сенс свого життя, адаптуватися та інтегруватися у суспільстві. Створити організаційні, науково-методичні, інформаційні, ресурсні умови, які сприяють всебічному розвитку особистості, задоволенню інтелектуальних, творчих, емоційних і соціальних потреб» [там само]. Нині колектив фахівців об'єднує робота над проблемою «Транзиція. Модуляція освіти дітей з особливими освітніми потребами в сучасному інформаційно-технологічному просторі».

Із метою методичної підтримки педагогічних працівників у Центрі впроваджуються такі форми і методи: «методична рада; шкільні методичні об'єднання; Школа вдосконалення педагогічної майстерності; Школа становлення новопризначеного та молодосвідченого педагога; педагогічні ради; методична нарада; предметно-методичні тижні; творчі групи; групові та індивідуальні консультації; взаємовідвідування уроків; тиждень педагогічної майстерності «Я атестуюсь»; тиждень молодого спеціаліста;

шкільні конкурси «Кращий вихователь Центру», «Кращий педагог «Країни добра», «Найкласніший класний», «Найкраще методичне об'єднання»; курси підвищення кваліфікації; атестація; психолого-педагогічний супровід» [9].

КЗ «Черкаський НРЦ Черкаської обласної ради» є закладом, метою якого є корекція та оздоровлення дітей дошкільного (від 2 до 7 років) і молодшого шкільного віку з порушенням слуху, мовлення, зору, розумовою відсталістю, відхиленням пізнавального розвитку, порушенням опорно-рухового апарату (у легкій формі). Спеціальна школа (початкова школа) I ступеню має підготовчий клас і 1–4-й класи початкової школи із загальним терміном навчання 5 років.

При зарахуванні дітей до спеціальної школи (початкової школи) Центру допускається перевищення віку дітей, установленого для закладів загальної середньої освіти. Як і для вступу до інших спеціальних закладів освіти загальними протипоказаннями для зарахування дитини до Центру є: «епілепсія із частими епілептичними нападами; стійкий денний і нічний енурез, енкопрез унаслідок органічного ураження центральної нервової системи; судомні напади, шизофренія з наявністю продуктивної симптоматики, тяжкі порушення поведінки, небезпечні для дитини та її середовища; тяжка глибока розумова відсталість, органічна деменція різного походження з вираженою дезадаптацією; психічні захворювання, тяжкі нервово-психічні порушення; психопатія і психопатоподібні стани різного характеру; інфекційні захворювання до закінчення строку ізоляції; бацилоносійство (стосовно дифтерії та кишкових інфекцій); усі контагіозні та паразитарні хвороби очей і шкіри; туберкульоз» [10].

Основними завданнями функціонування Центру є: «створення умов для формування соціально-адаптивної та соціально-продуктивної особистості; забезпечення умов для отримання учнями (вихованцями) якісної освіти певного рівня (дошкільної, початкової); розроблення та втілення у практику інноваційного змісту, форм і методик освітнього і лікувально-реабілітаційного процесу; розвиток природних позитивних нахилів, здібностей і обдарувань, творчого мислення, потреби і вміння вдосконалюватися; формування громадянської позиції, почуття власної гідності, готовності до трудової діяльності, відповідальності за свої дії» [10].

Перебування дітей у Центрі безкоштовне з мінімальним терміном до 6 місяців. Для зміцнення їхнього здоров'я функціонують спортивна і музична зали, медичний кабінет, басейн, кабінет ЛФК, фізіотерапевтичний кабінет, логопедичний кабінет, кабінет психологічного розвантаження (сенсорна кімната). Розвивальні заняття в Центрі проводяться в доступній ігровій формі для вироблення в дітей необхідних знань і навичок, розкриття творчих здібностей, здатності до самостійного мислення.

Якщо виокремити напрями проведення корекційно-розвиткових занять, то вони спрямовані на:

1) *фізичний розвиток*: рухливі ігри, танці, суглобова гімнастика, пальчикові ігри, масажі, профілактика плоскостопості, правильна постава;

2) *мовленнєвий розвиток*: забезпечує логопед відповідно до виявленого дефекту із застосуванням ігор і вправ на розвиток мовного дихання, емоційно-вольового і дихально-артикуляційного тренінгу, розвитку мануального інтелекту;

3) *психічний розвиток*: здійснюється за допомогою розвивальних іграшок і методичних посібників у сенсорній кімнаті, спрямований на розвиток логіки, уваги, пам'яті, мислення, мовлення, комунікативних навичок, емоційної сфери і кругозору дітей.

КЗ «Чигиринський НРЦ Черкаської обласної ради» є загальноосвітнім закладом, метою діяльності якого є реалізація права на освіту дітей з ООП, що зумовлені складними вадами розвитку, їхня інтеграція в соціум шляхом здійснення комплексних реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення здоров'я, здобуття освіти відповідного рівня, розвиток і корекцію порушень. Фактична кількість осіб, які навчаються в Центрі – 48 дітей.

Структурою Центру передбачено дошкільне відділення для спеціальних різновікових груп денного і цілодобового перебування для дітей віком від 2 до 6 років, а також шкільне відділення для учнів, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку також із денним або цілодобовим перебуванням. У складі шкільного підрозділу функціонують класи для дітей, де поєднуються тяжкі порушення мовлення з розумовою відсталістю, відхиленням пізнавального розвитку, нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом, які мають тяжкі системні мовленнєві порушення (алалія, дизартрія, ринолалія, афазія, заїкування, загальне недорозвинення мовлення). Зазначені порушення поєднуються зі специфічними розладами розвитку шкільних навичок та (або) педагогічною чи соціальною занедбаністю. Окремий підрозділ утворює реабілітаційне відділення.

Результати дослідження. Отримані результати підтверджують припущення, згідно з яким досягти оптимальних результатів у корекційно-розвитковій роботі з дітьми, які мають ООП, можна, якщо дотримуватися принципів поваги до особистості дитини з опорою на її позитивні якості, командного підходу у визначенні та реалізації цілей, завдань і змісту навчання, модифікації навчального матеріалу і додаткових засобів підтримки, конфіденційності та дотримання етичних принципів педагогічними працівниками, психологами, соціальним педагогом, учителями-дефектологами, лікарями, іншими фахівцями.

Висновки з даного дослідження. Організація корекційно-розвиткової, психолого-педагогічної та реабілітаційної роботи командою фахівців у закладах спеціальної освіти, спеціальних (інтегрованих) класах у ЗЗСО, навчально-реабілітаційних центрах дозволяє в повному обсязі реалізувати

увати комплекс завдань, серед яких першочергового значення набувають такі:

- дотримання медичних рекомендацій відповідно до індивідуальної програми розвитку кожної дитини з ООП;
- здійснення моніторингу позитивної динаміки розвитку дітей дошкільного і шкільного віку, співвіднесення отриманих результатів із прогнозованою корекційно-розвитковою роботою;
- визначення оптимальних умов, форм, методів навчання і виховання з урахуванням освітніх потреб та індивідуальних психофізіологічних особливостей дітей;
- консультаційна допомога батькам або іншим законним представникам дітей з ООП із питань організації їхнього навчання і виховання;
- з'ясування соціальної ситуації розвитку кожної особливої дитини, її статусу в учнівському колективі з подальшим формулюванням педагогічних рекомендацій у межах професійної компетентності.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в узагальненні досвіду діяльності закладів санаторного типу Черкащини, де освітньо-виховна робота поєднується з лікувально-профілактичною, що збільшує можливості дітей на подолання астенічних станів, відновлення порушень психосоматичного здоров'я для подальшого включення в різні сфери суспільного і шкільного життя.

Список використаних джерел

1. КЗ «Вільшанська спеціальна школа Черкаської обласної ради». URL: <https://internatv.wixsite.com/my-site> (дата звернення: 25.01.2023 р.)
2. КЗ «Золотоніська спеціальна школа Черкаської обласної ради». URL: <http://zolointernat.ck.ua/> (дата звернення: 15.01.2023 р.)
3. КЗ «Корсунь-Шевченківський багатoproфільний навчально-реабілітаційний центр «Надія» Черкаської обласної ради». URL: <http://www.korsun-internat.org.ua/> (дата звернення: 10.01.2023 р.)
4. КЗ «Михайлівська спеціальна школа Черкаської обласної ради». URL: <http://mykhailivka-internat.ck.sch.in.ua/> (дата звернення: 09.01.2023 р.)
5. КЗ «Смілянська спеціальна школа Черкаської обласної ради». URL: <https://spec-school.org.ua/> (дата звернення: 26.01.2023 р.)
6. КЗ «Уманський навчально-реабілітаційний центр Черкаської обласної ради». URL: <http://umandet-dom.ucoz.ua/> (дата звернення: 19.01.2023 р.)

7. Черкаська обласна державна адміністрація. URL: <http://surl.li/esyzk> (дата звернення: 01.02.2023 р.)
8. КЗ «Черкаська спеціальна школа Черкаської обласної ради». URL: <https://zir-school.ck.ua/> (дата звернення: 22.01.2023 р.)
9. КЗ «Черкаський навчально-реабілітаційний центр «Країна добра Черкаської обласної ради». URL: <http://krainadobra.ck.ua/> (дата звернення: 01.02.2023 р.)
10. КЗ «Черкаський навчально-реабілітаційний центр Черкаської обласної ради». URL: <http://detdom.at.ua/> (дата звернення: 05.02.2023 р.)
11. КЗ «Чигиринський навчально-реабілітаційний центр Черкаської обласної ради». URL: <http://center.at.ua/> (дата звернення: 03.02.2023 р.)

References

1. KZ «Vilshanska spetsialna shkola Cherkaskoi oblasnoi rady». [Communal Institution «Vilshanska Special School of the Cherkassy Regional Council»]. Retrieved from <https://internatv.wixsite.com/my-site> [in Ukrainian].
2. KZ «Zolotoniska spetsialna shkola Cherkaskoi oblasnoi rady» [Communal Institution «Zolotonyska Special School of the Cherkassy Regional Council»]. Retrieved from <http://zolointernat.ck.ua/> [in Ukrainian].
3. KZ «Korsun-Shevchenkivskiyi bahatoprofilnyi navchalno-reabilitatsiyniy tsentr «Nadiya» Cherkaskoi oblasnoi rady» [Communal Institution «Korsun-Shevchenkivskiyi Multidisciplinary Educational and Rehabilitation Center «Nadiya» of the Cherkassy Regional Council»]. Retrieved from <http://www.korsun-internat.org.ua/> [in Ukrainian].
4. KZ «Mykhailivska spetsialna shkola Cherkaskoi oblasnoi rady» [Communal Institution «Mykhailivska Special School of the Cherkassy Regional Council»]. Retrieved from <http://mykhailivka-internat.ck.sch.in.ua/> [in Ukrainian].
5. KZ «Smilianska spetsialna shkola Cherkaskoi oblasnoi rady» [Communal Institution «Smilyanska Special School of the Cherkassy Regional Council»]. Retrieved from <https://spec-school.org.ua/> [in Ukrainian].
6. KZ «Umanskyi navchalno-reabilitatsiyniy tsentr Cherkaskoi oblasnoi rady» [Communal Institution «Umansky Educational and Rehabilitation Center of the Cherkassy Regional Council»]. Retrieved from <http://umandet-dom.ucoz.ua/> [in Ukrainian].
7. Cherkaska oblasna derzhavna administratsiia [Cherkassy Regional State Administration]. Retrieved from <http://surl.li/esyzk> [in Ukrainian].
8. KZ «Cherkaska spetsialna shkola Cherkaskoi oblasnoi rady» [Communal Institution «Cherkassy Special School of the Cherkassy Regional Council»]. Retrieved from <https://zir-school.ck.ua/> [in Ukrainian].
9. KZ «Cherkaskiyi navchalno-reabilitatsiyniy tsentr «Kraina dobra Cherkaskoi oblasnoi rady» [Communal Institution «Cherkassy Educational and Rehabilitation Center «Krayina dobra» of the Cherkassy Regional Council»]. Retrieved from <http://krainadobra.ck.ua/> [in Ukrainian].
10. KZ «Cherkaskiyi navchalno-reabilitatsiyniy tsentr Cherkaskoi oblasnoi rady» [Communal Institution «Cherkassy Educational and Rehabilitation Center of the Cherkassy Regional Council»]. Retrieved from <http://detdom.at.ua/> [in Ukrainian].
11. KZ «Chyhyrinskyi navchalno-reabilitatsiyniy tsentr Cherkaskoi oblasnoi rady» [Communal Institution «Chygyrinsky Educational and Rehabilitation Center of the Cherkassy Regional Council»]. Retrieved from <http://center.at.ua/> [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 01.02.2023